

ӘОЖ 902.03

**ЖОШЫ ҰЛЫСЫНЫҢ АРХЕОЛОГИЯСЫ:  
СЕМЕЙ ӨңІРІНЕН ТАБЫЛҒАН ЖАҢА АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ДЕРЕКТЕР**

**Жүнісханов А.С.**

**aidun1985@gmail.com**

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті  
Тарих факультеті 1 курс докторанты

Шығысында Зайсан көлімен, батысында Шығыс Еуропаның біраз бөлігіне дейін иелігі созылып жатқан Жошы ұлысының (Шамильоглу, 2016, с. 665) жерлеу кешендеріне қатысты Отандық археолог мамандар тарапынан еліміздің әр жерінде жүргізілген зерттеулері нәтижесінде б.з. XII-XIV ғғ. мерзімделетін кешендер тобы ашылып, ғылыми айналымға енуде. Бұндай зерттеулер, әлбетте сол уақытта Еуразия даласында жүрген этномәдени және әлеуметтік-экономикалық үдерістерді зерттеуге, олардың барысы мен нәтижесін бағамдауға мүмкіндіктер беретіндігі сөзсіз. Десекте, еліміздегі бұл бағытта зерттеулер қола ғасыры мен ерте темір дәуірінің жерлеу кешендерін зерттеу ісімен салыстыра қарағанда кенжелеп дамып келе жатқан археологиялық бағыттардың бірі екендігін аңғарамыз. Қалыптасқан жағдай, кезең бойынша қордаланған мәселелерді шешу ісінде кедергісін келтіруде. Осы ретте жүйелі далалық зерттеулер мен қолдағы бар мәліметтерді саралау ісінің маңызы зор.

Жоғарыда көрсетілген мәселелерді шешуде Жошы ұлысының шығыс шекарасындағы, қазіргі Шығыс Қазақстан облысы аумағы ғылыми маңызы жағынан қызықты аймақтардың бірі. Себебі, аймақ Моңғол ұлысы мен Жошы Ұлысының тоғысар торабында орналасқан. Сол себепті аймақтағы жерлеу ескерткіштерін зерттеу арқылы біз Жошы ұлысында жүрген саяси-мәдени үдерістерді анықтай аламыз.

Бүгінгі таңда Шығыс Қазақстандағы Жошы ұлысымен мерзімделетін жерлеу ескерткіштері мен тарихи жәдігерлер санаулы ғана. Жаңадан ашылған әрбір жаңа кешен ғалымдар үшін таптырмас ғылыми дерек.

Жошы ұлысының уақытымен мерзімделетін жерлеу ескерткіштер тобы Шығыс Қазақстан аумағында 1998-2000 . аралығында Күршім ауданы территориясында Ресей-Қазақ біріккен экспедициясы аясында Марқакөл археологиялық тобы тарапынан жүргізген далалық зерттеу жұмыстары нәтижесінде табылды (Тишкин и др., 2007). Ол кешендердің қатарына Айнабұлақ I кешенінен бір оба (№12 оба), Айнабұлақ II кешенінен үш оба (№1, 2, 3) және Бәйгетөбе қорымынан екі оба (№1 және 3 обалар) жатады. Күршім ауданы территориясындағы бұл кешендерді зерттеуші мамандардың пікірлерінше бұл Жошы ұлысы кезеңінде Шығыс өңірінің исламдану үдерісін көрсететін ескерткіштер қатарына жатады. Себебі, зерттелінген обаларда жерленген адамдардың басым бөлігі бастырман батысқа қарата жерленген және мүрделердің жанына қандай да бір зат қоймаған. Қазақ даласының шығыс бөлігінде осы бағыттағы зерттеулерді жандандыру керек деген ойдамыз.

Мақаламыздың негізгі нысаны 2018 жылдың көктем айларының бірінде Семей қаласынан оңтүстік-батысқа қарай Семей-Қайнар авто жолының 28 шақырымында Ертіс өзенінің сол жақ саласы Мұқыр өзенінің оң жағалауындағы тік жардың етегінен Семейдегі «Прииртышье» өлкетану клубының мүшелері тапқан, баспасөз беттеріне «Мұқыр аңшысы» атауымен берілген жерлеу болмақ. Өкінішке орай, клуб мүшелері ешқандай да археологиялық зерттеу методикасын сақтамай, арнайы мамандарды шақырмай өздері қазып алып, жерлеуді бүлдіріп алған. «Тонаушылық» сипатта жасалған қазба нәтижесінде табылған жәдігерлер бүгінде Өскемен қаласындағы облыстық өлкетану музейге тапсырылды.

Жерлеу орының зерттеу барысында, жерлеу қандай да бір үймесіз, шұңқырға жерленгендігі анықталды. Мола шұңқырының ішінен өлкетанушылардың мәліметтеріне сүйенетін болсақ, басымен солтүстік-шығысқа қаратыла жерленген мүрде және ұштары домаланған, жақтаулары тегістеу, иықтары еңістеу келген темірден жасалған екі жебенің ұшы мен садақ жабдығының қалдықтары табылды.

Мұқыр өзенінен табылған жебе ұштарын салыстырмалы анализ жасау нәтижесінде жерлеуді б.з. XIII-XIV ғғ аясында мерземдеуге болады. Қазба нәтижесінде табылған жебе ұшының Еуразия даласындағы ежелгі және ортағасырлық көшпелілердің әскері ісі мен қару-жарақ үлгілері бойынша маманы С. Худяковтың типологизациясы бойынша Еуразияның барлық бөлігінде моңғол дәуірінде кеңінен тарағандығы (Худяков, 1991, с. 111) анықталды. Жалпы бұндай типтегі жебе ұштарын еуразияның көшпелі тайпалары хунну заманынан бастап, этнографиялық кезеңге дейін пайдаланғандығын атап өту керек, дегенмен, бұндай жебе ұштары ортағасырларда, әсіресе моңғол кезеңінде Еуразияның далалық өлкелерінде кең таралып, моңғол империясы мен моңғол шапқыншылығының «визиттік карточкасы» деп бағаланады (Акматов, 2015, 194 с.).

Моңғол кезеңімен мерзімделетін тарихи деректерде моңғол ұлысының сапындағы әрбір еркек пен әйел аттың үстінде жауып келе жатып та, алдыменде, артыменде садақпен дәл ататын мергендіктері туралы жазылады. Сондай-ақ, саяхатшы Плано Карпини: «Моңғолдардың жебелері темірден жасалған, өткір, екі жағынан да кесіп өтеді, жебелерінің ұштарында ұзындығы бір саусақ мөлшеріндей ағашқа кигізілетін темірі бар» деп дәл сипаттамасын береді. Жалпы, Моңғолдардың алыстан ұрыс салу қаруларының түрлерін зерттеуші мамандардың пікірлері бойынша моңғолдардың садақтары мен жебелерінің тиімді болуы, олардың Еуразия даласында өктемдік жүргізуінің бір себептері болғандығын айтады. Десекте, жаулап алынған жерлерінде қандай да бір аса қатты қарсыластық көрмеген моңғол сарбаздары құрыш бұзатын (бронбойный) жебе ұштарын жетілдіру бағытында алға ілгерлеушілік жасамады. Бұның айқын мысалын хунну дәуірінен бері өзгермей қолданыста болған дәстүрлі жебе ұштарының формасынан анық көреміз.

Қорыта айтар болсақ, Семей өңірінен табылған моңғол дәуірінің жерлеуі осы бағытта зерттеу ісінің болашағы зор екендігін көрсетеді. Сондай-ақ, аталмыш кезеңнің жерлеу ескерткіштерін зерттеу арқылы біз жерлеу салтында орын алған өзгерістерді тіркеп, өңірде жүрген мәдени үдерістерде нақты археологиялық деректерге сүйене отырып, негіздеуге мүмкіндік аламыз.

#### **Қолданылған әдебиеттер тізімі**

1. Акматов К.Т. Железные наконечники стрел кочевников Тянь-Шаня в монгольское время // Вестник НГУ. Серия. История, философия. 2015. Том 14, выпуск 7: Археология и этнография. С. 193-202.
2. Дашковский П.К., Самашев З.С, Тишкин А.А. Комплекс археологических памятников Айна-Булак в Верхнем Прииртышье (Восточный Казахстан) Барнаул: Азбука, 2007. – 96 с. + вкл.
3. Шамильоглу Ю. Изменение климата в Центральной Евразии и Золотой Орде // Золотая Орда в мировой истории. Коллективная монография. – Казань: Институт истории им. Ш.Марджани АН РТ, 2016. – 968 с. + 28 с. цв. вкл.
4. Худяков Ю.С. Вооружение центральноазиатских кочевников в эпоху раннего и

5. развитого средневековья. – Новосибирск: Наука. Сиб. Отд-ние, 1991. – 190 с.